

Наталія Марценко,
кандидат юридичних наук (PhD),
доцент кафедри міжнародного права
та міграційної політики
Західноукраїнського національного
університету
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0947-5179>

ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВЕ ДОСЛІДЖЕННЯ НЕВИКОНАННЯ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ ФРАНЦІЇ, НІМЕЧЧИНИ ТА УКРАЇНИ

Досліджено поняття та сутність невиконання та неналежного виконання зобов'язання у цивільно-му праві Франції, Німеччини та України. Проаналізовано особливості концепції невиконання та неналежного виконання зобов'язання у праві зарубіжних країн та проаналізовано їх правові наслідки для сторін договору. Розглянуто можливі причини невиконання та неналежного виконання зобов'язання. Досліджено особливості правового регулювання у випадку наявності обставин, які знаходяться поза контролем договірних сторін та унеможливають виконання договірних зобов'язання. Обстоюється позиція, що якість викладення змісту договору гарантуватиме сторонам відшкодування збитків у разі невиконання чи неналежного виконання зобов'язання.

Ключові слова: договір, зобов'язання, невиконання зобов'язання, неналежне виконання зобов'язання, форс мажор, помилка, труднощі.

Martsenko N.

Comparative legal study of non-performance of the obligations under the laws of France, Germany and Ukraine

Relevance of the research topic. Throughout the history of contract law, parties to a contract have faced the problem of non-performance or improper performance of a contract for reasons that may or may not depend on their will. Despite this, freedom of contract and proper performance of contractual obligations are one of the main principles of both Ukrainian and foreign contract law. Impossibility of performance of the obligation may occur even at the stage of concluding the contract, where it may be exposed to various risks, including force majeure circumstances. Due to their unpredictability, such events cannot always be foreseen in the contract. Therefore, in practice, a number of difficult issues arise related to compliance with the conditions of proper performance of the contract and compensation for the damage caused.

Non-performance, improper performance or impossibility of performance of the contract cover an extremely wide range of issues, which in turn became the basis for the formation of various legal doctrines, including frustration, impossibility, force majeure, impracticability, hardship, etc. Clarifying the influence of the relevant circumstances on non-performance of the contract and their legal consequences in different legal systems will help to assess the effectiveness of legal regulation and outline directions for its improvement.

The purpose of this study is to determine the peculiarities of the legal regulation of non-performance and improper performance of contractual obligations and to carry out a comparative legal analysis of the legal basis in order to borrow the positive experience of foreign countries.

Results of the research. The article examines the concept and essence of non-performance and improper performance of an obligation in the civil law of France, Germany and Ukraine. The peculiarities of the concept of non-performance and improper performance of an obligation in the law of foreign countries were studied and their legal consequences for the parties to the contract were analyzed. Reasons due to which non-performance and improper performance of the obligation may occur are considered. Peculiarities of legal regulation in the event of circumstances beyond the control of the contracting parties, which make it impossible to fulfill the contractual obligation, have been studied. The position is advocated that the quality of the presentation of the content of the contract will guarantee compensation to the parties in case of non-performance or improper performance of the obligation.

Keywords: contract, obligation, non-performance of the obligation, improper performance of the obligation, force majeure, mistake, hardship.

© Наталія Марценко, 2022

Постановка проблеми. Протягом усієї історії договірного права сторони договору стикалися з проблемою невиконання або неналежного виконання договору з причин, які можуть не залежати від їхньої волі. Однак відповідно до фундаментального принципу договірного права як національному, так і міжнародному праві, – *acta sunt servanda* – сторони, що беруть участь у договорі, зобов'язані виконувати взяті на себе раніше за договором зобов'язання [1].

Відображаючи у своєму змісті базові принципи приватного права, належне виконання договірного зобов'язання є одним із основних засад як українського, так і договірного права зарубіжних країн. Однак під час виконання договору або ще до початку виконання, можуть відбуватись події, які перешкоджають або ускладнюють досягнення мети договору. Тому вже на стадії укладення договору він може піддаватися різним ризикам, у тому числі обставинам непереборної сили, які передбачаються нормами приватного права та впливають на цивільно-правову відповідальність сторін за невиконання або неналежне виконання договору [2]. Через непередбачуваність такі події не завжди можна визначити у договорі та зробити адекватне забезпечення. Тому на практиці виникають складні питання, пов'язані із дотриманням умов належного виконання договору та відшкодуванням завданих збитків.

Крім того, на сьогодні надзвичайно активно в юридичній практиці використовують інформаційні технології та штучний інтелект під час проведення переддоговірної роботи, під час укладення договорів та під час їх виконання. Використання таких технологій впливає на договірні правовідносини та на систему права загалом, оскільки поряд із значними перевагами їхнього використання, це створює небезпеку та ситуації, які на сьогодні не мають правового обґрунтування [3]. Тому невиконання договірних умов або їх неналежне виконання також може бути пов'язане із певними недоліками не тільки правового, а й технічного інструментарію, а отже, також потребує уваги юристів.

Загалом невиконання, неналежне виконання чи неможливість виконання договору охоплюють надзвичайно широке коло питань, що становить основу для формування різноманітних юридичних доктрин, серед яких розчарування (*frustration*), неможливість (*impossibility*), форс-мажор (*force majeure*), нездійсненність (*impracticability*), труднощі (*hardship*) тощо [4]. У різних зарубіжних країнах зміст таких термінів різниться і часто може бути двозначний навіть у межах однієї правової системи, тому надзвичайно важко прийти до їх чітко визначеної характеристики, яка була б загальноприйнятою. З'ясування впливу відповідних обставин на невиконання договору і їх правові наслідки у різних правових системах допоможе оцінити ефективність правового регулювання та окреслити напрямки його удосконалення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження невиконання або неналежного виконання договірних зобов'язань – доволі популярне в науці та практиці правозастосування як у межах України, так і в зарубіжних країнах. Багато праць українських та зарубіжних науковців, а також юристів-практиків зробили вагомий внесок у дослідження цієї проблеми. Серед них, зокрема, праці Л. Баранової, О. Дзери, Пітера Баргера, Джеймса Кроуфорда, Сімона Оллсона та ін. Однак у працях вище перелічених науковців невиконання та неналежне виконання договору розглядається або крізь призму національного законодавства, або більшою мірою стосується чинників, які вплинули на невиконання зобов'язання. Поза увагою залишаються актуальні на сьогодні питання щодо розуміння невиконання та неналежного виконання зобов'язання у правових системах, які найбільш наближені до України та чий позитивний досвід правового регулювання вказаної проблеми може бути використаний для рекодифікації вітчизняного цивільного права. З огляду на це мета дослідження – визначення особливостей правового регулювання невиконання та неналежного виконання договірних зобов'язань і здійснення порівняльно-правового аналізу правового базису для запозичення позитивного досвіду окремих країн.

Виклад основного матеріалу дослідження. Приватне право Франції, Німеччини та України передбачає, що виконання зобов'язання здійснюється відповідно до загальних правил, встановлених нормами цивільних кодексів цих країн. Договірному праву Франції, Німеччини та України добре відомий принцип виконання зобов'язання в натурі незалежно від того, чи виконання здійснюється добровільно в межах правомірної поведінки боржника, чи це примусове виконання у зв'язку із порушенням боржником взятих на себе зобов'язань [4]. Загалом більшість країн континентальної правової сім'ї передбачають, що виконання зобов'язання в натурі – це основний обов'язок боржника, а компенсація завданих збитків – другорядна суто майнова санкція. Крім того, виконання зобов'язання має бути добросовісним, відповідати змісту договору, укладеного між сторонами, з урахуванням звичаїв ділового обороту та норм права про належне виконання (належними сторонами, в належний строк, у належному місці, належним чином та щодо належного предмета) [5]. У разі недотримання вище вказаних умов, може бути невиконання та неналежне виконання зобов'язання.

Відповідно до ст. 610 Цивільного кодексу України (далі ЦК України), невиконання та неналежне виконання зобов'язання розкриває зміст легального визначення поняття «порушення зобов'язання». Водночас порушення зобов'язання передбачає нездійснення боржником жодної з передбачених у зобов'язанні дій (невиконання) або виконання зобов'язання з порушенням умов, визначених його змістом, що може полягати у частковому невиконанні певного обов'язку або виконанні його з порушенням умов договору (неналежне виконання) [6]. Згідно зі ст. 526 ЦК України зобов'язання має виконуватися належним чином відповідно до умов договору та вимог норм цивільного законодавства, а за їх відсутності – відповідно до звичаїв ділового обороту або інших вимог, що звичайно ставляться [6].

Під невиконанням зобов'язання варто розуміти невиконання обов'язку боржником перед кредитором [5]. У такому разі акцентується увага не на поведінці боржника, а на негативних наслідках невиконання для кредитора, який не отримав належне виконання за договором. Однак, якщо порушуються умови, визначені змістом зобов'язання, то йдеться про його неналежне виконання, яке характеризується виконанням обов'язку боржником з певним дефектом всупереч умовам договору [7]. У такому разі може бути порушення умов договору щодо якості виконаної роботи чи наданої послуги, кількості, якості, асортименту товару, розміру оплати, строку, способу або місця виконання і мати форму прострочення або заборгованості [5]. Фактично, мова йде про недотримання умов належного виконання зобов'язання, передбачених ЦК України.

Незважаючи на те, що у літературі часто невиконання та неналежне виконання зобов'язання виокремлюються як два види порушення зобов'язання, їм характерні однакові правові наслідки, передбачені ст. 611 ЦК України (припинення зобов'язання внаслідок односторонньої відмови від зобов'язання (якщо це встановлено договором або законом) або розірвання договору; зміна умов зобов'язання; сплата неустойки; відшкодування збитків та моральної шкоди). Крім того, стаття 622 ЦК України передбачає положення про те, що навіть сплата неустойки та відшкодування збитків не звільняють боржника від обов'язку виконати зобов'язання в натурі, за винятком, якщо кредитор відмовиться від договору чи від прийняття виконання, яке внаслідок прострочення втратило для нього інтерес, або передавалось відступне [6]. У такому разі боржник звільняється від обов'язку виконати зобов'язання в натурі. Як показує судова практика, невиконання та неналежне виконання зобов'язання не завжди можна розмежувати, оскільки неналежне виконання зобов'язання може згодом перетворитися у невиконання договору. Тому такі поняття близькі не тільки за правовими наслідками, а й за зовнішньою формою вираження.

У багатьох країнах невиконання зобов'язання розуміється як єдине поняття, котре охоплює невиконання зобов'язання за договором будь-яким способом, у т. ч. повне невиконання умов договору, прострочення тощо. Натомість у німецькому законодавстві невиконання («*Vertragsverletzung*») стосується випадків неможливості виконання, затримки виконання та «позитивного порушення контракту» («*positive Vertragsverletzung*»), який охоплює порушення договірних умов зобов'язання дбати про виконання [8]. Така конструкція нагадує підхід, що застосовується у ЦК України.

По різному різні правові системи використовують концепцію невиконання як для виправданого, так і для невиконання без виправдання. Наприклад, форс-мажор може розглядатися як виправдане невиконання зобов'язання з усіма наслідками. В іншому разі порушення договору вважається таким лише тоді, коли потерпіла сторона має право на відшкодування збитків за невиконання, тобто у разі невиконання без виправдання [2, 4]. Водночас відповідальність за договором – це суворі відповідальність, яка виникає переважно через невиконання зобов'язання. Менш поширені ситуації, коли невиконання виправдовується і в цьому разі засоби правового захисту потерпілої сторони буде обмежено.

У німецькому праві щодо «*Vertragsverletzung*» припускається, що невиконання сталося з вини боржника. При цьому засоби захисту від невиконання доступні лише у разі невиконання зобов'язань без виправдання на які поширюються правила *Vertragsverletzung* (BGB § 276) [8]. Зазвичай провина боржника презюмується, і тягар спростування провини буде на ньому. Такі положення відповідають нормам українського та французького цивільного права.

У тому випадку, якщо неможливість здійснення виконання існувала на момент укладення договору, то такий договір недійсний. Якщо неможливість виконання договору є постійною, то обидві сторони звільняються від своїх зобов'язань, а у випадку тимчасової неможливості виконання договірних зобов'язань – виконання не може бути здійснено до того часу, поки неможливість зберігається. У випадку подальшої неможливості, яка не виправдовується, може бути застосовано правило про прострочення (затримку). Цікаво, що навіть у разі якщо дефект товарів, які були поставлені, вибачено, покупець може розірвати

договір або вимагати зниження ціни. Загалом відшкодування збитків за невиконання зобов'язання може бути присуджено, якщо винна сторона не виконала раніше взятого на себе зобов'язання [8].

У Німеччині немає єдиної концепції невиконання, а діють різні правила для різних видів невиконання договору. Для прострочення виконання та неможливості виконання німецькі закони роблять відмінність між невиконанням «основного» зобов'язання та «підпорядкованого» зобов'язання. Саме невиконання основного обов'язку дозволяє потерпілій стороні розірвати договір. Також припинення зобов'язання можливе у випадку «кваліфікованого прострочення», наприклад, коли договір передбачає виконання у певний строк, який не було дотримано, або якщо потерпіла сторона втратила інтерес у виконанні зобов'язання [9].

Системи цивільного права окремих країн надають засоби правового захисту щодо невиконання зобов'язання лише в тому випадку, якщо невиконання стосується боржника. Для прикладу, законодавство Франції передбачає невиконання договору лише за наявності провини. Кредитор повинен довести, що боржник не діяв з належною обачністю, та обґрунтувати той результат, який зобов'язався забезпечити боржник і якого не було досягнуто [9]. У будь-якому випадку боржник буде звільнятися через обставини непереборної сили, що автоматично погашатиме його зобов'язання.

Французькому договірному праву відома концепція непередбачуваності. Згідно зі статтею 1195 Цивільного кодексу Франції сторона має право вимагати перегляду контракту, коли «зміна обставин, непередбачувана на момент укладення договору, робить його виконання надмірно обтяжливим для однієї сторони, яка не погодилася нести такий ризик» [10]. Сторона, яка вимагає такого перегляду, повинна надалі виконувати свої зобов'язання протягом періоду перегляду відповідного положення договору. Якщо в перегляді таких умов договору відмовлено, сторони можуть домовитися про розірвання договору або, за спільною згодою, звернутися до суду з проханням адаптувати контракт відповідно до інтересів обох сторін. Якщо вони не можуть досягти згоди протягом розумного періоду часу, будь-яка зі сторін може звернутися до суду з проханням про перегляд або розірвання договору [10].

Стаття 1131 Цивільного кодексу Франції містить положення про те, що невиконання зобов'язання однією стороною усуває підставу для виконання іншою, і зобов'язання втрачає силу. Мова йде про те, що таке зобов'язання не призупиняється, а визнається недійсним у зв'язку з тим, що неможливість виконання виникає поза волею сторін або з природи та спільного походження взаємних зобов'язань [10].

Заслугує на окрему увагу стаття 1220 Цивільного кодексу Франції, яка стосується захисту від неналежного виконання зобов'язання і має фактично форму запобіжного заходу [10]. Передбачається, що сторона може призупинити виконання своїх зобов'язань, якщо очевидно, що її контрагент за договором не виконає свої власні зобов'язання своєчасно, наслідки цього невиконання будуть для неї серйозними [11]. Однак для застосування даного засобу захисту як превентивного заходу потенційній потерпілій стороні доведеться визначити та обґрунтувати загрозу «досить серйозного» порушення та ризик «явного» порушення. Це покладає додатково тягар доказування та встановлення того факту, що наслідки передбачуваного невиконання мають достатній ступінь серйозності.

Окремі європейські країни у нормах приватного права прописують правила, які дають право стороні договору розірвати останній, якщо очевидно, що інша сторона не буде виконувати свій обов'язок [9]. Для прикладу, у ст. 1613 ЦК Франції передбачено право продавця на утримання або припинення доставки, якщо покупець неплатоспроможний [10]. У Німецькому праві такі обставини слугують підставою для розірвання контракту [8].

Невиконання стороною свого обов'язку можна виправдати, якщо така сторона доведе, що це сталося через перешкоди поза її контролем і що вона не могла уникнути чи подолати таку перешкоду або її наслідки [12]. Положення про перешкоди виконання зобов'язання у договорі можуть повністю регулюватися сторонами та розподіляти ризики неможливості виконання загалом або щодо певної перешкоди. Термін «перешкода» охоплює будь-які форс-мажорні обставини, які не залежать від волі боржника чи кредитора і не могли бути враховані сторонами під час укладення договору [1]. Перешкода виконання договору може мати тимчасовий характер і створювати тільки тимчасове виправдання невиконання договірною стороною. У такому разі виправдання невиконання охоплюватиме весь період, протягом якого боржник не може виконати зобов'язання [9].

Саме концепція форс-мажорних обставин широко відома у країнах континентального права, у тому числі в Україні, Німеччині та Франції. Для прикладу, у приватному праві Франції умови форс-мажору доволі суворі та передбачають, що виконання має бути неможливим у зв'язку із обставинами, які були

непередбачуваними в той час, коли було укладено договір, і які знаходяться поза контролем боржника (*cause étrangère*) [4, 13].

Зобов'язання також може не виконуватися через помилку. Французьке та німецьке законодавство передбачають широку сферу помилок, коли остання стосується якостей або предмета договору, а не просто термінів [14]. У ст 1110 Французького цивільного кодексу помилка розуміється як причина визнання угоди недійсною, якщо вона стосується самої суті об'єкта договору [10]. У німецькому цивільному праві дозволяється розірвати договір, якщо помилка щодо властивостей речі, яка є предметом договору, суттєва [8]. Таким чином, якщо виявиться помилка будь-якої сторони щодо тої чи іншої умови договору, це може зробити згоду сторін на укладення договору недійсною, а оскільки згода сторін – це необхідна умова для дійсності договору, останній не може вважатися укладеним і не може бути виконаний належним чином. У Німеччині сторона, яка помилилася, може розірвати договір та буде відповідальна за компенсацію будь-яких збитків. Цікаво, що помилка, спровокована технічними причинами або автономними системами, які використовуються у процесі укладення договорів, на сьогодні практично недосліджена. Можна припустити, що такі правові прогалини пов'язані із неоднозначними доктринальними концепціями щодо автономних систем (у тому числі штучного інтелекту) [15]. Однак випадки порушення договірного права саме під час укладання договорів за участі штучного інтелекту однозначно вплине на формування правових рішень щодо відповідальності за невиконання або неналежне виконання договірних зобов'язань.

Правила більшості правових систем щодо звільнення від юридичних наслідків невиконання зобов'язання бувають несумісні з обставинами та потребами товарообігу. Тому важливо, щоб сторони ретельно вивчали питання включення у зміст договору положень, які стосувалися б невиконання та неналежного виконання договірних зобов'язань [16]. У такому разі застереження про обставини, які можуть вплинути на виконання договору мають забезпечити більш комплексну і надійну форму захисту. Більше того, сторони можуть вказати обставини, за яких невиконання договірних зобов'язань виправдане та фактично буде дозволено. Також сторони можуть передбачити договірні положення щодо зміни договору (змінивши його зміст) у разі необхідності. Крім того, сторони можуть призупинити виконання договору або розірвати договір [16]. Це все вказує на те, що сторони договору мають безліч можливостей для того, щоб досягнути мети, з якою вони вступали у договірні відносини, або змінити свої наміри в рамках, дозволених нормами права дій. Саме якість норм договору у цьому випадку матиме вирішальне значення для збереження договору та його виконання або гарантуватиме відшкодування збитків у разі невиконання чи неналежного виконання.

Таким чином, укладаючи договір на основі принципу свободи договору та визначаючи самостійно повною мірою умови свого договору, сторони можуть у договорі домовитися про наслідки невиконання зобов'язання. Зокрема, вони можуть обмежити або повністю виключити засоби правового захисту, які в іншому випадку були б доступні, якщо це не суперечить концепції добросовісності [9]. Така практика використання застережень про обмеження та виключення широко визнана національним законодавством багатьох країн. Застереження про виключення або обмеження найчастіше стосуються відповідальності за завдані збитки. Для таких застережень важливе правильне формулювання, про що наголошується у нормах німецького та французького права з огляду на можливість визнання їх недійсними через порушення вимог договірного права. Для прикладу, прецедентна практика у Франції визнає недійсними положення, що виключають або обмежують відповідальність за навмисне невиконання умов договору та грубу недбалість. Схожа практика також відома у Німеччині, де відповідальність за навмисне невиконання або невиконання через грубу недбалість не можна виключити або обмежити.

Висновки. З огляду на вищевказане варто зазначити, що норми приватного права Франції, Німеччини та України ґрунтуються на схожих правових підходах щодо вирішення питання невиконання та неналежного виконання зобов'язання. Визначення поняття невиконання та неналежного виконання умов договору розуміється як порушення зобов'язання та передбачає нездійснення боржником передбачених у договорі дій або виконання зобов'язання з порушенням умов договору. Як невиконання, так і неналежне виконання зумовлює негативні правові наслідки для сторони, котра порушила зобов'язання та не здійснила дій, що передбачені змістом договору. Відшкодування завданих збитків не звільняє боржника від виконання зобов'язання в натурі. Факторами, що створюють неможливість виконання визнаються форс-мажор, зміна обставин, неможливість, труднощі, помилка тощо, які характеризуються певними особливостями у проаналізованих країнах. Позитивним у законодавстві Німеччини та Франції є особливий акцент на свободі договору як фундаментальному принципі договірного права та на умовах договору, якість викладення

яких гарантуватиме сторонам відшкодування збитків у разі невиконання чи неналежного виконання зобов'язання.

Список використаних джерел

1. Peter Berger and Daniel Behn. Force Majeure and Hardship in the Age of Corona: A Historical and Comparative Study Klaus. *McGill Journal of Dispute Resolution*. Volume 6 (2019–2020), Number 4. URL: <https://mjdr-rdm.ca/files/sites/154/2020/07/Berger-and-Behn-Force-Majeure-and-Hardship-in-the-Age-of-Corona-1.pdf> (дата звернення 14.12.2022).
2. Theo Rauh, Legal Consequences of Force Majeure under German, Swiss, English and United States' Law, 25 *Denv. J. Int'l L. & Pol'y* 151 (1996). URL: <https://digitalcommons.du.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1620&context=djilp> (дата звернення 14.12.2022).
3. Martsenko, N. (2021). Influence of artificial intelligence on the legal system. *Studia Prawnoustrojowe*, (54) URL: <https://doi.org/10.31648/sp.7101> (дата звернення 13.13.2022).
4. Alfons Puelinckx, «Frustration, Hardship, Force Majeure, Imprévision, Wegfall der Geschäftsgrundlage, Unmöglichkeit, Changed Circumstances: A Comparative study in English, French, German and Japanese Law» (1986) 3:2 *J of Intl Arb*. URL: https://www.trans-lex.org/128100/_puelinckx-ah-frustration-hardship-force-majeure-impr%C3%A9vision-wegfall-der-gesch%C3%A4ftsgrundlage-unm%C3%B6glichkeit-changed-circumstances-3-jintl-arb-1986-no-2-at-47-et-seq/#head_4 (дата звернення 14.12.2022).
5. Баранова Л. М. Невиконання та неналежне виконання як види порушення зобов'язання. Актуальні проблеми приватного права: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 92-й річниці з дня народж. д-ра юрид. наук, проф., чл.-кор. АН УРСР В. П. Маслова, 28 лют. 2014 р. Харків, 2014. С. 87–90. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/6375/1/Varanova_87.pdf (дата звернення 14.12.2022).
6. Цивільний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#n3045> (дата звернення 14.12.2022).
7. Біленко В. Правові наслідки невиконання та неналежного виконання умов договору про застосування допоміжних репродуктивних технологій. Підприємництво, господарство і право. 2018. Вип. 5. С. 5–8. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2018/5/2.pdf> (дата звернення 13.12.2022).
8. *German Civil Code – Bürgerliches Gesetzbuch (BGB)*. (1900). URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/bgb/> (дата звернення 14.12.2022).
9. Non-performance and remedies in general. URL: <https://www.law.kuleuven.be/personal/mstorme/c8.pdf> (дата звернення 15.12.2022).
10. *Civil Code of France (Napoleon Code)*. (1804). Retrieved from URL: https://www.napoleon-series.org/research/government/c_code.html (дата звернення 14.12.2022).
11. *French contract law reform: Consequences on contractual practices in distribution arrangements*. URL: <https://www.soulier-avocats.com/en/french-contract-law-reform-consequences-on-contractual-practices-in-distribution-arrangements/> (дата звернення 15.12.2022).
12. *Guiding principles of European contract law*. URL: https://www.legiscompare.fr/web/IMG/pdf/19._Guiding_Principles.pdf (дата звернення 13.12.2022).
13. Lutzi, T. (2016). Introducing Imprévision into French Contract Law – A Paradigm Shift in Comparative Perspective. In S. Stijns & S. Jansen (Eds.). *The French Contract Law Reform: A Source of Inspiration?* pp. 89-112. Intersentia. doi:10.1017/9781780685533.006 (дата звернення 14.12.2022).
14. Beech, J. *Mistake over the terms of a contract: A comparative analysis of England, France and Germany*. URL: <https://sites.google.com/site/349924e64e68f035/issue-6/mistake-over-the-terms-of-a-contract-a-comparative-analysis-of-england-france-and-germany> (дата звернення: 14.12.2022).
15. Martsenko, N. (2020). *Determining the place of artificial intelligence in civil law*. *Studia Prawnoustrojowe*, (47). URL: <https://doi.org/10.31648/sp.5279> (дата звернення: 14.12.2022).
16. Crawford, J. & Olleson, S. (2000). The Exception of Non-performance: Links between the Law of Treaties and the Law of State Responsibility. *AUYrBkIntLaw 4; 21 Australian Year Book of International Law*. URL: <http://classic.austlii.edu.au/au/journals/AUYrBkIntLaw/2000/4.html> (дата звернення: 14.12.2022).

References

1. Berger, P. & Behn, D. (2019-2020). Force Majeure and Hardship in the Age of Corona: A Historical and Comparative Study Klaus. *McGill Journal of Dispute Resolution*, Volume 6, Number 4. Retrieved from

- <https://mjdr-rrdm.ca/files/sites/154/2020/07/Berger-and-Behn-Force-Majeure-and-Hardship-in-the-Age-of-Corona-1.pdf> [in English].
2. Theo, R. (1996). Legal Consequences of Force Majeure under German, Swiss, English and United States' Law, 25 *Denv. J. Int'l L. & Pol'y*. Retrieved from <https://digitalcommons.du.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1620&context=djilp> [in English].
  3. Martsenko, N. (2021). Influence of artificial intelligence on the legal system. *Studia Prawnoustrojowe*, (54). Retrieved from <https://doi.org/10.31648/sp.7101> [in English].
  4. Puelinckx, A. (1986). Frustration, Hardship, Force Majeure, Imprévision, Wegfall der Geschäftsgrundlage, Unmöglichkeit, Changed Circumstances: A Comparative study in English, French, German and Japanese Law” 3:2. *J of Intl Arb*. Retrieved from https://www.trans-lex.org/128100/_puelinckx-ah-frustration-hardship-force-majeure-impr%C3%A9vision-wegfall-der-gesch%C3%A4ftsgrundlage-unm%C3%B6glichkeit-changed-circumstances-3-jintl-arb-1986-no-2-at-47-et-seq/#head_4 [in English].
  5. Baranova, L. M. (2014). Nevykonannia ta nenalezhne vykonannia yak vydy porushennia zoboviazannia [Non-performance and improper performance as types of breach of obligation]. *Aktualni problemy pryvatnoho prava : materialy mizhnar. nauk.-prakt. konf., prysviach. 92-y richnytsi z dnia narodzh. d-ra yuryd. nauk, prof., chl.-kor. AN URSS V. P. Maslova*, 28 liut. 2014 r. Kharkiv, 2014. S. 87–90. Retrieved from https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/6375/1/Baranova_87.pdf [in Ukrainian].
  6. *Tsyvilnyi kodeks Ukrainy [The Civil Code of Ukraine]*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#n3045> [in Ukrainian].
  7. Bilenko, V. (2018). Pravovi naslidky nevykonannia ta nenalezhnoho vykonannia umov dohovoru pro zastosuvannia dopomizhnykh reproduktyvnykh tekhnolohii [Legal consequences of non-performance and improper performance of the agreement terms on the use of assisted reproductive technologies]. *Pidpriemnytstvo, gospodarstvo i pravo – Business, Economy and Law*, 5,5-8. Retrieved from <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2018/5/2.pdf> [in Ukrainian].
  8. *German Civil Code – Bürgerliches Gesetzbuch (BGB)* (1900). Retrieved from <https://www.gesetze-im-internet.de/bgb/> [in English].
  9. *Non-performance and remedies in general*. Retrieved from <https://www.law.kuleuven.be/personal/mstorme/c8.pdf> [in English].
  10. *Civil Code of France (Napoleon Code). (1804)*. Retrieved from https://www.napoleon-series.org/research/government/c_code.html [in English].
  11. *French contract law reform: Consequences on contractual practices in distribution arrangements*. Retrieved from <https://www.soulier-avocats.com/en/french-contract-law-reform-consequences-on-contractual-practices-in-distribution-arrangements/> [in English].
  12. *Guiding principles of European contract law*. Retrieved from https://www.legiscompare.fr/web/IMG/pdf/19_Guiding_Principles.pdf [in English].
  13. Lutzi, T. (2016). Introducing Imprévision into French Contract Law – A Paradigm Shift in Comparative Perspective. In S. Stijns & S. Jansen (Eds.). *The French Contract Law Reform: A Source of Inspiration?* 89-112. Intersentia. doi:10.1017/9781780685533.006 [in English].
  14. *Jonathan Beech. Mistake over the terms of a contract: A comparative analysis of England, France and Germany*. Retrieved from <https://sites.google.com/site/349924e64e68f035/issue-6/mistake-over-the-terms-of-a-contract-a-comparative-analysis-of-england-france-and-germany> [in English].
  15. Martsenko, N. (2020). Determining the place of artificial intelligence in civil law. *Studia Prawnoustrojowe*, (47). Retrieved from <https://doi.org/10.31648/sp.5279>. [in English].
  16. Crawford, J. & Olleson, S. (2000). The Exception of Non-performance: Links between the Law of Treaties and the Law of State Responsibility. *AUYrBkIntLaw 4; 21 Australian Year Book of International Law*. Retrieved from <http://classic.austlii.edu.au/au/journals/AUYrBkIntLaw/2000/4.html> (дата звернення: 14.12.2022).

Стаття надійшла до редакції 09.12.2022.